

## МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ “ПРАВОМІРНОГО ОЧІКУВАННЯ” ВЕРНЕРА МАЙХОФЕРА ДЛЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

### І. Постановка проблеми

Інститут правомірного очікування займає одну з центральних позицій у сучасній юриспруденції та активно застосовується у судовій практиці Верховного Суду для заповнення прогалін, залишених законодавцем. Його витoki сягають епохи Античності, однак свою популярність він почав нарощувати з середини ХІХ століття у працях тогочасних філософів права. Разом з тим, незважаючи на те, що ця категорія має давню історію, єдине доктринальне розуміння правомірних очікувань відсутнє, що призводить до формування суперечливої (чи принаймні неузгодженої) практики його застосування. Окреслена ситуація зумовлена тим, що в основу судових рішень вкладається таке розуміння цієї категорії, яке утворюється шляхом казуального тлумачення правових норм та такої ж оцінки фактів і доказів, однак при цьому без належної уваги залишається основа (або, що більш вдало, “природа”) правомірних очікувань: спосіб їх виникнення та існування, зв’язок з нормативно закріпленим правом та законним інтересом, шляхи формування, його не зв’язана з велінням держави чи вказівкою закону нормативність. Певною мірою виправити ситуацію може звернення до філософсько-правових поглядів та концепцій, в основі яких знаходиться міркування щодо правової природи правомірних очікувань.

Застосування інших, окрім чинного законодавства, джерел права часто ставало предметом наукового дискурсу. Однак з того часу як наукова доктрина на законодавчому рівні визнана джерелом права,<sup>1</sup> мова більшою мірою ведеться про її значущість та ефективність у порівнянні з актами законодавства. Найбільш поширеним у судовій практиці вищих судових інстанцій України є звернення до доктринального розуміння

---

\* Ірина Василівна Бесага, аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Iryna Besaha, Post-graduate student at the Department of General Legal Disciplines of the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs.

e-mail: animespirit12@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2736-4985>

<sup>1</sup> Мова ведеться про положення статті 47 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 № 1402-VIII щодо діяльності Науково-консультативної ради при Верховному Суді, а також ст. 73, 114–115 ЦПК України, 69, 112–113 КАС України, 70, 108–109 ГПК України щодо використання як доказу в справі висновку експерта у галузі права. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89082879>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478109>.

положень римського права,<sup>2</sup> наукового трактування юридичних понять і термінів,<sup>3</sup> застосування аналогії права та аналогії закону.<sup>4</sup> У актуальній судовій практиці Верховного Суду (надалі також – Суду) подекуди зустрічається посилення на положення “природного права,” однак прояснення змісту цього терміно-поняття, як і посилення на конкретну юснатуралістичну концепцію відсутні.<sup>5</sup> Таким чином, доповнення правових позицій Верховного Суду концептуальними поглядами щодо правомірних очікувань сприятиме виробленню єдиного підходу у розумінні цієї категорії.

Автором одного з оригінальних підходів до поєднання очікування з правом є видатний філософ права-екзистенціаліст Вернер Майхофер. У власній концепції автором розроблене розуміння правомірного очікування як аксіологічної компоненти права, відмінної від сучасного розуміння “цінності права” та “правових цінностей.”<sup>6</sup> Поєднання суб’єктивного (даного з буття Самістю) та об’єктивного (сформованого у бутті-як) сподівання дозволяє по-новому поглянути на цінність права для людини. Встановлення можливості використання поглядів німецького філософа права на правомірні очікування як наукову доктрину у судовій практиці дозволить удосконалити сучасні підходи до розуміння інституту легітимного сподівання у філософії та теорії права, а також має прагматичний аспект.

З огляду на зазначене, метою пропонованої розвідки є аналіз сучасної практики судового застосування інституту “правомірних очікувань” та встановлення можливості використання поглядів Вернера Майхофера для удосконалення розуміння цієї юридичної конструкції, усунення неузгодженостей і суперечностей у судовій практиці та вироблення єдиного доктринального підходу застосування інституту правомірних очікувань.

<sup>2</sup> *Римське право крізь призму традиції і судової практики*, за ред. Інни Спасибо-Фатєєвої (Харків: ЕКУС, 2022); Постанова Верховного Суду від 03 червня 2020 року у справі № 522/17429/17; Постанова Верховного Суду від 29 вересня 2022 року у справі № 824/293/21; Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Штелих С. П. від 26 січня 2021 року на постанову Великої Палати Верховного Суду у справі № 607/3693/17; Постанова Верховного Суду від 02 травня 2018 року у справі № 910/16011/17; Постанова Верховного Суду від 16 червня 2022 року у справі № 905/813/20; Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Прокопенка О. Б., Британчука В. В., Железного І. В., Золотнікова О. С. від 12 жовтня 2022 року на постанову Великої Палати Верховного Суду у справі № 183/4196/21.

<sup>3</sup> Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Катеринчук Л. Й., Гудими Д. А., Пророка В. В. від 12 травня 2022 року на ухвалу Великої Палати Верховного Суду про повернення справи № 922/2960/17; Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М. від 03 жовтня 2018 року у справі № 826/16892/17.

<sup>4</sup> Ухвала Верховного Суду від 28 вересня 2022 року у справі № 140/1770/19.

<sup>5</sup> Окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Желтобрюх І. А. від 23 листопада 2020 року у справі № 826/3508/17; Постанова Верховного Суду від 04 червня 2020 року у справі № 460/354/19; Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2022 року у справі № 120/8450/20-а.

<sup>6</sup> *Філософія права: проблеми та підходи*: навч. посіб. для студ. спец. “Правознавство,” за заг. ред. Петра Рабіновича (Львів, 2005), 60.

## II. Виклад основного матеріалу

Останнім часом Верховний Суд активно звертається до категорії правомірних очікувань. При цьому Суд одночасно оперує поняттями: “правомірні очікування,” “законні сподівання/очікування,” “легітимні очікування,” “виправдані очікування” та “право очікування,”<sup>7</sup> – використовуючи їх як синоніми. При чому, правомірні очікування згадуються у контексті застосування принципів “належного урядування”<sup>8</sup> та “верховенства права,”<sup>9</sup> а сфера застосування цього інституту умовно поділена на три блоки: 1) щодо захисту прав на майно; 2) щодо належної реалізації власної компетенції суб’єктами владних повноважень; та 3) щодо добросовісної та розумної поведінки учасників правовідносин. У кожен з цих блоків вкладено відмінне розуміння ідеї правомірних очікувань, порядок та умови її застосування. Така кількість позначень та широка сфера застосування концепції правомірних очікувань призвела до формування не меншої кількості визначень та переліку умов для використання цього інституту, що в свою чергу призвело до відсутності єдиної практики його застосування.

Розглянемо детальніше першу підставу для судового застосування концепції “правомірних очікувань.” У Постанові Верховного Суду в справі № 531/1443/20 від 25 травня 2022 року Суд зробив висновки, що застосування ідеї “правомірного очікування” у відношенні до захисту речових прав повинно здійснюватися з урахуванням положень 1-го Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі також – Конвенції) та ставиться у залежність від міри дотримання вимог елементів принципу верховенства права – правової передбачуваності та правової визначеності. Останні будуються на презумпції, що обмеження основних прав людини та запровадження цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями.<sup>10</sup> Зворотнім чином, очікування осіб не можуть впливати на зміну правового регулювання. Правомірні очікування у такому розумінні полягають у тому, “що якщо особа очікує досягнення певного результату, діючи відповідно до норм права, то має бути гарантований захист цих очікувань.”<sup>11</sup>

Близький за змістом висновок зроблений Конституційним Судом України, який у рішеннях від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 та від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 вказав на те, що дія вищеназваних складових принципу верховенства права спрямована на те, щоб суб’єкти правовідносин мали можливість завбачити наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано.

<sup>7</sup> Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2022 року у справі № 700/301/20; Постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 року у справі № 522/12192/17; Постанова Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 761/3462/13-ц.

<sup>8</sup> Постанова Верховного Суду від 21 червня 2022 року у справі № 826/14142/18.

<sup>9</sup> Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року у справі № 531/1443/20.

<sup>10</sup> Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 207/3286/18.

<sup>11</sup> Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року у справі № 531/1443/20.

У своїй практиці Верховний Суд, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини (надалі також – ЄСПЛ), використовує вироблену останнім концепцію “майна.” Остання, за визначенням Суду, має автономне значення, не обмежується правом власності на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: інші права та інтереси, які можна позначити терміном “активи,” також охоплюються поняттям власності та розуміються як “майно.”<sup>12</sup> “Правомірні очікування” також можуть виступати об’єктами права власності та отримувати правовий захист.<sup>13</sup>

Цікаво, що ЄСПЛ розрізняє два аспекти “правомірного очікування” у відношенні до концепції “майна:” як виправданого сподівання на ефективну реалізацію права власності та як законне очікування наділеної майновим правом особи на переростання цього права у право власності (отримання права власності у майбутньому).<sup>14</sup> У постанові від 30 січня 2013 року № 6-168цс12 Верховний Суд України визначив останнє як “право очікування.”

Як у першому, так і другому випадку законні очікування можуть розглядатися лише у зв’язку з принципом “правової визначеності.” Справа у тому, що захист правомірних очікувань на певний стан речей у майбутньому (як збереження за власником його титулу, так і оформлення права власності на основі існуючого майнового права) пов’язані з реалізацією визначеного законом належного особі суб’єктивного права, наявністю відповідних ефективних юридичних процедур, які якраз слугують основою майнового права та породжують впливаючі з нього правомірні очікування учасників суспільних відносин. Такі висновки підтверджуються також позицією Верховного Суду, який схиляється до думки, що для того, щоб сподівання набули статусу легітимних (правомірних), вони повинні мати не лише конкретний характер, але і ґрунтуватися на нормі права чи правовому акті, а не просто на надії.<sup>15</sup>

Легітимне очікування завжди пов’язане з суб’єктивним правом чи інтересом щодо майна. Воно виникає внаслідок юридичного факту, який спричиняє виникнення у особи майнового права. Якщо останнє, внаслідок змін у правовому регулюванні, видання

<sup>12</sup> Рішення Європейського суду з прав людини щодо прийнятності заяви у справі “Броньовські проти Польщі,” від 22 червня 2004, заява № 31443/96; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Сук проти України” від 10 березня 2011 року, заява № 10972/05; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Фон Мальтцан та інші проти Німеччини” від 02 березня 2005 року, заяви № 71916/01, 71917/01 та 10260/02.

<sup>13</sup> Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2020 року у справі № 305/1030/18; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Пайн Велі Девелопмент Лтд. Та інші проти Ірландії” від 23 жовтня 1991 року, заява № 12742/87; Ухвала Європейського суду з прав людини у справі щодо прийнятності заяви “S. v. The United Kingdom” від 13 грудня 1984 року, заява № 10741/84.

<sup>14</sup> Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Федоренко проти України” від 01 червня 2006 року, заява № 25921/02; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Стреч проти Сполученого Королівства” від 24 червня 2003, заява № 44277/98; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Н. К. М. проти Угорщини” від 14 травня 2013 року, заява № 66529/11.

<sup>15</sup> Постанова Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі № 570/5323/17; Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2021 року у справі № 9901/46/21; Постанова Верховного Суду від 21 травня 2021 року у справі № 918/1048/20.

акту індивідуальної дії, не може бути реалізоване, то таке право по суті не є “наявним,” а відтак і не підлягає захисту. Через це Суд визнає порушеним не право, а правомірне очікування. Очікування береться у контексті забезпечення можливості реалізації особою належного їй суб’єктивного права, яке отримано на законній основі та породжує раціональне сподівання щодо його безперешкодної реалізації.<sup>16</sup> Як приклад можна назвати правомірне очікування на отримання у власність земельної ділянки після надання позитивного рішення органу місцевого самоврядування щодо дозволу на розробку особою проєкту землеустрою;<sup>17</sup> очікування щодо збереження сервітуту після передавання земельної ділянки у приватну власність іншій особі;<sup>18</sup> набуття правомірних очікувань щодо отримання у майбутньому права володіння майном (право оренди) ще до укладення відповідного договору оренди на виконання даного рішення, яким особи надано право користування земельною ділянкою<sup>19</sup> та інші.

Узагальнено можна назвати наступні умови для виникнення та захисту правомірних очікувань (щодо майна): а) попередня наявність майнового права, яке виникло у передбачений/не заборонений законом спосіб; б) відсутність раціональних сумнівів щодо можливості реалізації такого права у майбутньому – пов’язаність очікування з наслідками, на виникнення яких особа законно може сподіватися; в) наступне порушення прав особи – позбавлення її раніше набутого права або створення перешкод у його реалізації (за умови, що це не є наслідком власної поведінки особи);<sup>20</sup> г) наявність підстав у праві для захисту такого права та/або усталена судово практика.

Як бачимо з наведеного, обов’язковим аспектом захисту правомірного очікування як складової частини майна<sup>21</sup> є наявність законодавчої норми як щодо юридичного закріплення/визнання державою за особою майнового права, так і щодо ефективних механізмів захисту такого “правомірного очікування.”<sup>22</sup> Неприйняття або втрата чинності законодавчим актом/нормою має наслідком відсутність правомірного очікування або механізму його захисту.<sup>23</sup>

<sup>16</sup> Постанова Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 761/3462/13-ц; Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2022 року у справі № 204/9189/19.

<sup>17</sup> Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2022 року у справі № 532/571/20.

<sup>18</sup> Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2020 року у справі № 305/1030/18.

<sup>19</sup> Постанова Вищого господарського суду України від 02 жовтня 2017 року у справі № 909/964/14/.

<sup>20</sup> Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2020 року у справі № 305/1030/18.

<sup>21</sup> Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Стреч проти Сполученого Королівства” від 24 червня 2003, заява № 44277/98; Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Н. К. М. проти Угорщини” від 14 травня 2013 року, заява № 66529/11; Постанова Верховного Суду України від 30 січня 2013 року у справі № 6-168цс12; Постанова Верховного Суду України від 26 січня 2022 року у справі № 761/3462/13-ц.

<sup>22</sup> Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2018 року у справі № 338/180/17; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2018 року у справі № 905/1926/16; Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 січня 2019 року у справі № 569/17272/15-ц.

<sup>23</sup> Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Копецький проти Словаччини” від 26 червня 2014 року, заява № 44912/98; Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2022 року у справі № 120/8450/20-а; Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 360/3611/20;

З цього правила Верховний Суд допускає поодинокі винятки, однак такі пов'язані більшою мірою з наступною підставою для судового застосування концепції “правомірних очікувань,” мова про які велася вище. Так, правомірні очікування (у розумінні складової частини права власності) можуть виникнути при відсутності законодавчого акту чи усталеної судової практики у випадку недотримання владним суб'єктом вимог щодо вчасної, послідовної, прозорої та обґрунтованої поведінки (наприклад, при вирішенні питання про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність органом місцевого самоврядування не враховано обставини, які підтверджують необхідність встановлення сервітуту на прохід до землекористування іншої особи).<sup>24</sup>

На протипагу вищезазначеному підходу, Верховний Суд більш розширено тлумачить захист правомірних очікувань при вирішенні питань належної реалізації власної компетенції суб'єктами владних повноважень (у широкому значенні). Тут більшою мірою увага приділяється принципу “належного урядування,” а вимоги щодо належної, прозорої та послідовної поведінки ставляться вище законодавчого та індивідуального акту. Перш все, на органи державної влади покладається вимога запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності у правовідносинах.<sup>25</sup> Про захист правомірного очікування у контексті названої вимоги мова ведеться якщо: а) внаслідок правового регулювання зі сторони суб'єкта владних повноважень у особи наявне розумне сподівання, що стосовно неї суб'єкт владних повноважень буде діяти саме так, а не інакше (наприклад, очікування учасників судового провадження про те, що до них під час розгляду справи судом буде застосовано належну правову процедуру<sup>26</sup>); б) суб'єкт владних повноважень не приймає законодавчі акти, хоча на нього покладено відповідний обов'язок<sup>27</sup> (випадки виникнення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин; тут також застосовується правило пріоритету норми за найбільш сприятливим для особи тлумаченням<sup>28</sup>)<sup>29</sup> та в) органи публічної влади дають обіцянки та про-

---

Постанова Верховного Суду від 29 січня 2020 року у справі № 802/2069/17-а; Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 753/23099/16-а; Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2022 року у справі № 120/8450/20-а.

<sup>24</sup> Постанова Верховного Суду від 15 липня 2021 року у справі № 420/779/19; Постанова Верховного Суду від 02 вересня 2019 року у справі № 810/4817/18; Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2020 року у справі № 305/1030/18.

<sup>25</sup> Постанова Верховного Суду від 21 червня 2022 року у справі № 826/14142/18.

<sup>26</sup> Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 877/0/15–21.

<sup>27</sup> Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 207/3286/18.

<sup>28</sup> Постанова Верховного Суду від 14 вересня 2021 року у справі № 909/243/18; Постанова Верховного Суду від 09.11.2020 року у справі № 904/2404/18.

<sup>29</sup> Цікаво, що у такому випадку Верховний Суд не має чіткої позиції. Він може посилатися як на загальні принципи законодавчого регулювання (аналогія права та аналогія закону), так і на основні права людини і принципи природного права, а також застосовувати нормативні акти, які втратили чинність. До цього: Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 207/3286/18.

буджують цим відповідні очікування. Таким чином суб'єкти владних повноважень створюють для осіб обґрунтовані підстави сподіватися на отримання певних прав понад ті, що гарантуються законом.<sup>30</sup>

Посилання Верховного Суду на основоположні права, принципи природного права та нормативну природу обіцянок суб'єктів владних повноважень дозволяють вести мову про концепцію “правомірних очікувань” не лише з позицій правового позитивізму – як впливаючого з юридичного акту чи владного розпорядження легітимного сподівання на наявність, повноцінність та застосовність правової норми у всіх можливих життєвих ситуаціях, але і засобами соціологічного підходу до права.

Посилання на принципи природного права, як і в принципі будь-яке звертання до такого, є скоріше стилістичною фігурою, ніж реальним використанням природно-правових ідей чи концепцій. Однак, на що варто звернути увагу, така ситуація зберігається лише у тих випадках, у яких мова ведеться про діяльність органів владних повноважень, державного визнання прав чи фактів. Тією мірою, якою спір зав'язаний на правах, інтересах та впливаючих з них очікувань рівних між собою суб'єктів, Верховний Суд вважає за можливе вести мову як про добросовісну поведінку та розумність залучених сторін, так і про взаємне врахування інтересів, утримання від недобросовісних дій чи бездіяльності.<sup>31</sup> При чому вимоги розумності та добросовісності випливають та обґрунтовуються не з позиції дотримання припису закону, але з *природи самих суспільних відносин*. Нерозумною чи недобросовісною визнається поведінка, яка хоч і відповідає вимогам закону, однак суперечить загальноприйнятим, таким, що склалися у суспільній практиці, способам поведінки в типових ситуаціях. Як приклад судова практика наводить: необґрунтоване припинення переговорів, пропозиція нерозумних умов, які завідомо є неприйнятними для контрагента, вступ у переговори без серйозних намірів (зокрема з метою зірвати укладення договору з третьою особою, наприклад з конкурентом недобросовісної сторони переговорів), нерозкриття необхідної контрагенту інформації тощо.<sup>32</sup>

Вищезгадані поняття розумності та добросовісності переважно згадуються у контексті судового встановлення факту зловживання учасником відносин позитивним правом,<sup>33</sup> однак відсутність законодавчої норми не є перешкодою для судового захисту правомірних очікувань учасників суспільних відносин.<sup>34</sup>

Вищевикладене дозволяє прослідкувати непослідовність Верховного Суду, неузгодженість його позицій щодо застосування концепції правомірних очікувань: якщо

<sup>30</sup> Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2022 року у справі № 120/8450/20-а; Постанова Верховного Суду від 09 червня 2022 року у справі № 300/1617/20; Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 07 квітня 2021 року у справі № 1-р(II)/2021.

<sup>31</sup> Такий підхід застосовується Судом також у тому випадку, коли орган державної влади виступає не як суб'єкт владних повноважень, а як учасник цивільних або господарських правовідносин.

<sup>32</sup> Постанова Верховного Суду від 30 червня 2022 року у справі № 700/321/20.

<sup>33</sup> Постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 року у справі № 522/12192/17.

<sup>34</sup> Постанова Верховного Суду від 27 липня 2022 року у справі № 907/584/21.

у одному випадку Суд задовольняє позов, визнаючи порушеними правомірні очікування, посилаючись на їх укоріненість у самій суті правовідносин (тобто безвідносно до правової норми), то у іншому – відмовляє у задоволенні позову через відсутність нормативного закріплення права чи інтересу, щодо яких таке очікування могло виникнути. Таке різночитання та, відповідно, відмінність у розумінні ідеї “правомірних очікувань,” створює не лише проблеми для застосування цієї конструкції Судом у власних правових позиціях, але створює також правову невизначеність та складність у посиланні на ці правові позиції органами державної влади, судами нижчих інстанцій (частини 5 та 6 ст. 13 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 № 1402-VIII), а також громадянами, які звернулися за судовим захистом.

Можна припустити, що зазначені суперечності викликані відсутністю єдиної доктринальної позиції щодо правової природи правомірних очікувань як таких. Уявляється, що у заповненні подібної прогалини можуть допомогти філософсько-правові розробки німецького правознавця Вернера Майхофера (1918–2009). В основу його концептуальних напрацювань покладено поєднання екзистенціалістського та соціологічного підходів до права, що надало змогу правознавцю вести мову про нормативну природу того життєвого становища справ та соціальних ролей, у яких індивідуальне людське буття у світі здійснюється як упорядковане соціальне співбуття. Соціальні ролі та відносини існують та змінюються за принципами співіснування, вміщують у собі результати історичного та культурного розвитку соціальних інституцій. Їх нормативність зумовлена їх “природністю,” вони існують як стан попередньої упорядкованості, як порядок, який даний до всякої вимоги закону чи владного розпорядження. Право тут постає у вигляді конкретної, не пов’язаної з приписами законодавчої норми, соціально-рольової вимоги до поведінки інших людей.

Відтак правомірні очікування як сподівання на те, що кожен у певній ролі чи становищі буде вести себе так, як належить його ролі чи впливає зі становища, мають у Майхофера подвійне смислове навантаження. Вони одночасно виступають як мірою власної поведінки, так і презумпцією того, що інші також не порушуватимуть вимог, заданих їхнім актуальним соціальним статусом. З цього приводу філософ права також зазначає, що “продавцю я цікавий лише як ‘чесний’ покупець, учню лише як ‘добрий’ вчитель, сусідові як ‘славний’ сусід, як син, батько чи чоловік.”<sup>35</sup> Таким чином відбувається узгодження взаємних прав, закладається основа для формування взаємних обов’язків та озвучення конкретної правової вимоги до поведінки контрагента у соціальній ситуації. Фактично тут мова ведеться про *правовість такого очікування, яке виникло у результаті усталеної та бажаної або допустимої поведінки у соціальному співсвіті, яке, однак, не підкріплено законодавчою нормою.*

При цьому слід зауважити, що німецький філософ права не заперечував ефективність позитивного права, а, навпаки, обґрунтовував взаємодоповнюваність його ідей з осно-

<sup>35</sup> Werner Maihofer, *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1954), 119.



вами екзистенціального природного права. Таким чином наведене формулювання правомірності очікування дозволяє говорити про нього як про можливий засіб подолання законодавчих колізій та прогалин.

Розуміння правомірних очікувань як попередньо закладених у життєві ролі і соціальні ситуації, у яких такі ролі зустрічаються, є основою для визнання та захисту таких очікувань та похідних з них вимог до поведінки інших залучених у ситуацію її учасників. Таким чином мова також ведеться про дозаконодавче існування певних (перед)прав і (перед)обов'язків, основу яких складають не позитивні норми права, а ті суспільні відносини, які сформувалися історично, є усталеними та прийнятними, і які відображають рівень соціального, культурного, економічного тощо розвитку суспільства. Такі (перед)права і (перед)обов'язки після їх законодавчого визнання захищаються на рівні прав та обов'язків. У тому ж випадку, якщо законодавча норма нечітка або відсутня, вони існують у вигляді виправданих суттю/природою тих суспільних відносин, у межах яких склалися, а тому і “правомірних” очікувань, які підлягають захисту. Останній здійснюється через встановлення дійсного змісту тих правовідносин, які склалися між учасниками ситуації та застосування тих правових наслідків, які “завичай”/“очікувано” наступають у таких відносинах.

Таким чином, попри відсутність зовнішніх зв'язків між ідеями німецького філософа права з сучасною практикою Верховного Суду щодо застосування концепції “правомірних очікувань,” між ними прослідковуються глибокі внутрішні відповідності у ракурсі проблематики. Мова перш за все стосується тих випадків, коли спір виник між рівними, не пов'язаними з державою та її механізмами суб'єктами, коли Суд має змогу перевірити справжню природу правовідносин, що склалися між сторонами та застосувати саме ті правові наслідки, які є розумними, передбачуваними та очікуваними. З цієї ж позиції – позиції справжнього змісту суспільних відносин та закладених у їх основу обґрунтованих очікувань певних правових наслідків – Верховний Суд може здійснювати аналіз поведінки учасників правовідносин та визнавати її добросовісною та розумною чи недобросовісною і нерозумною. Філософсько-правова концепція Майхофера надає змогу Верховному Суду подолати відсутність доктринальної основи власних правових позицій щодо застосування категорії “правомірних очікувань,” яка не охоплюється змістом позитивно-правової норми, уніфікувати застосування цієї категорії та відтак удосконалити власну судову практику.

### III. Висновки

Інститут правомірності очікування за останні роки став важливим механізмом захисту прав та інтересів. Він також отримав широке обґрунтування у судовій практиці вищих судових інстанцій, однак, поки без достатньої систематизації. Названа ситуація має, окрім загальновідомих недоліків, суттєву перевагу – кожна наступна життєва ситуація та спір, що виник на її основі, розглядаються індивідуально, без шаблонного посилання на судову практику, що склалася.

Сучасний підхід Верховного Суду щодо застосування концепції “правомірних очікувань” виходить за рамки її легістської інтерпретації. Посилаючись на конструкції “загальних конституційних принципів,” “фундаментальних засад права,” “принципів природного права,” “основних прав людини,” Суд, хоча і не прямо, але звертається до природно-правових концепцій (перш за все тих, що пов’язані з соціологічним підходом до права). Поняття розумності, добросовісності, необхідності такої поведінки, яка відповідає суспільно прийнятним/допустимим правилам беруться не лише у тому, усталеному розумінні, яке вироблено вітчизняною та міжнародною судовою практикою, але з позиції їх соціальної площини.

Філософсько-правова концепція Майхофера, у межах якої розкривається механізм виведення правової вимоги з соціальних ролей та життєвих ситуацій, у яких такі ролі зустрічаються, може стати ефективним механізмом заповнення існуючих прогалів доктринального обґрунтування категорії правомірного очікування. В основу судових рішень може бути покладено як майхоферівське розуміння “розумності” рольових очікувань як типових, повторюваних та нормативних (власне на ідею “розумності” Суд найчастіше посилається у власних рішеннях), так і підхід німецького правознавця щодо взаємодоповнюваності положень природного права та права позитивного.

Подальшого дослідження потребують питання а) захисту правомірного очікування, виникнення якого пов’язане з виконанням певних, законодавчо визначених умов; б) конкуренції легітимних сподівань; в) наслідки зволікання реалізації або звернення за захистом виправданих очікувань; г) особливості реалізації/судового захисту правомірних очікувань, які мають своєю основою матеріальне або ж процесуальне право/інтерес. Дані питання не ставали предметом дослідження Майхофера, однак спроба надати на них відповідь шляхом застосування поглядів цього філософа права у якості методології може дати позитивні результати. Питання темпоральної зумовленості правових вимог, що виведені із сингулярних життєвих ситуацій, уже ставали предметом дослідження у вітчизняній філософії права.<sup>36</sup>

© I. Bescara, 2022

## Bibliography

Maihofer, Werner. *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1954.

*Philosophy of Law: Problems and Approaches: Study Guide for Students Specializing in “Jurisprudence,”* edited by Petro Rabinovych. [In Ukrainian.] Lviv, 2005.

*Roman Law through the Prism of Tradition and Judicial Practice*, edited by Inna Spasybo-Fatyeyeva. [In Ukrainian.] Kharkiv: EKUS, 2022.

Stovba, Oleksiy. *Law and Time*. [In Ukrainian.] Kharkiv: Tim Publish Group, 2016.

<sup>36</sup> Олексій Стовба, *Право і час* (Харків: Тім Пабліш Груп, 2016).

## **Ірина Бесага. Методологічне значення категорії “правомірного очікування” Вернера Майхофера для судової практики Верховного Суду**

**Анотація.** Стаття присвячена аналізу актуальної судової практики Верховного Суду щодо тлумачення та застосування концепції “правомірних очікувань.” З метою детального аналізу даного інституту, сферу його застосування Верховним Судом автором умовно поділено на три окремі блоки: 1) щодо захисту прав на майно – розумні очікування як складова поняття “майна;” 2) щодо належної реалізації власної компетенції суб’єктами владних повноважень; та 3) щодо добросовісної та розумної поведінки рівних між собою учасників правовідносин. Встановлено, що в кожен з цих блоків вкладено відмінне розуміння ідеї правомірних очікувань, порядок та умови її застосування Судом. Прослідковуються дві полярні позиції Суду: якщо у одному випадку Суд задовольняє позов, визнаючи порушеними правомірні очікування, посилаючись на їх укоріненість у самій суті правовідносин (тобто безвідносно до правової норми), то у іншому – відмовляє у задоволенні позову через відсутність нормативного закріплення права чи інтересу, щодо яких таке очікування могло виникнути. Авторкою обґрунтовується твердження, що непослідовність Верховного Суду, неузгодженість його позицій щодо застосування концепції правомірних очікувань пов’язана більшою мірою з відсутністю належної доктринальної підоснови. Запропонована екзистенціалістським філософом права Вернером Майхофером (1918–2009) ідея “розумних”/“природних”/“правомірних” очікувань могла б, на думку авторки, стати цією доктринальною серцевиною та сприяти уніфікуванню розуміння категорії правомірного очікування у судовій практиці. Окремим аспектом дослідження виступило з’ясування наявності/відсутності зв’язків між сучасною судовою інтерпретацією концепції “правомірних очікувань” з його доктринальним тлумаченням – поглядами Майхофера – та встановлення можливості застосування ідей німецького філософа права для доктринального обґрунтування інституту правомірних очікувань у тих межах та при збереженні того змісту, які є необхідними та достатніми для ефективного судового захисту. У пропонованій розвідці авторкою вказується на необхідність врахування у судовій практиці Верховного Суду доводів німецького філософа права щодо правості та необхідності захисту такого очікування, яке виникло у результаті усталеної та бажаної або допустимої поведінки у соціальному співстві, однак не підкріплено законодавчою нормою. Причому, застосування такого підходу має бути покладено в основу усіх позицій Суду, у яких мова ведеться про правомірні очікування, незалежно від того, чи такі очікування виникли на основі наявного права чи інтересу, чи потенційного, “майбутнього” права, чи пов’язані вони з владною діяльністю уповноважених суб’єктів, чи виникли на основі приватноправових відносин тощо.

**Ключові слова:** “правомірні очікування;” казуальне тлумачення норм права; правозастосування; соціологічний підхід до права; Вернер Майхофер; Верховний Суд.

## **Ірина Бесага. Методологическое значение категории “правомерного ожидания” Вернера Майхофера для судебной практики Верховного Суда**

**Аннотация.** Статья посвящена анализу актуальной судебной практики Верховного Суда по толкованию и применению концепции “правомерных ожиданий.” В целях детального анализа данного института, сфера его применения Верховным Судом автором условно разделена на три отдельных блока: 1) по защите прав на имущество – разумные ожидания как составляющая понятия “имущества;” 2) относительно надлежащей реализации собственной компетенции субъектами властных полномочий; и 3) относительно добросовестного и разумного поведения равных между собой участников правоотношений. Установлено, что в каждый из этих блоков

вложены разное понимание идеи правомерных ожиданий, порядок и условия ее применения Судом. Прослеживаются две полярные позиции Суда: если в одном случае Суд удовлетворяет иск, признавая нарушенными правомерные ожидания, ссылаясь на их укорененность в самой сути правоотношений (т.е. безотносительно правовой нормы), то в другом – отказывает в удовлетворении иска из-за отсутствия нормативного закрепления права или интереса, по поводу которых такое ожидание могло возникнуть. Автор обосновывает утверждение, что непоследовательность Верховного Суда, несогласованность его позиций по применению концепции правомерных ожиданий связана в большей степени с отсутствием надлежащей доктринальной основы. Предложенная экзистенциалистским философом права Вернером Майхофером (1918–2009) идея “разумных”/“естественных”/“правомерных” ожиданий могла бы, по мнению автора, стать этой доктринальной сердцевиной и способствовать унифицированию понимания категории правомерного ожидания в судебной практике. Отдельным аспектом исследования выступило выяснение наличия/отсутствия связей между современной судебной интерпретацией концепции “правомерных ожиданий” и ее доктринальным толкованием – взглядами Майхофера – и установление возможности применения идей немецкого философа права для доктринального обоснования института правомерных ожиданий в тех пределах и при сохранении того содержания, который являются необходимыми и достаточными для эффективной судебной защиты. В предлагаемой разведке автор указывает на необходимость учета в судебной практике Верховного Суда доводов немецкого философа права о правовом характере и необходимости защиты такого ожидания, возникшего в результате устоявшегося и желаемого или допустимого поведения в социальном мире, которое, однако, не подкреплено законодательной нормой. Причем применение такого подхода должно быть положено в основу всех позиций Суда, в которых речь идет о правомерных ожиданиях, независимо от того, возникли такие ожидания на основе имеющегося права или интереса или потенциального, “будущего” права, связаны они с властной деятельностью уполномоченных субъектов или возникли на основе частноправовых отношений и т.п.

**Ключевые слова:** “правомерные ожидания;” казуальное толкование норм права; право-применение; социологический подход к праву; Вернер Майхофер; Верховный Суд.

### **Iryna Besaha. The Methodological Significance of Werner Maihofer’s “legitimate expectation” Category for the Judicial Practice of the Supreme Court**

**Abstract.** The article is devoted to the analysis of the actual judicial practice of the Supreme Court regarding the interpretation and application of the concept of “legitimate expectations.” For the purpose of a detailed analysis of this institute, the scope of its application by the Supreme Court is conditionally divided by the author into three separate blocks: 1) regarding the protection of property rights – reasonable expectations as a component of the concept of “property;” 2) regarding the proper implementation of their own competence by subjects of authority; and 3) regarding the good faith and reasonable behavior of equal participants in legal relations. It has been established that each of these blocks has an excellent understanding of the idea of legitimate expectations, the order and conditions of its application by the Court. Two polar positions of the Court are followed: if in one case the Court satisfies the claim, recognizing that legitimate expectations are violated, referring to their rootedness in the very essence of the legal relationship (i.e. regardless of the legal norm), then in the other case – it refuses to satisfy the claim due to the lack of normative consolidation of the right or interest, for which such an expectation could arise. The author substantiates the statement that the inconsistency of the Supreme Court, the inconsistency of its positions regarding

the application of the concept of legitimate expectations is largely due to the lack of an appropriate doctrinal foundation. The idea of “reasonable”/“natural”/“legitimate” expectations proposed by the existentialist legal philosopher Werner Maihofer (1918–2009) could, in the author’s opinion, become this doctrinal core and contribute to the unification of the understanding of the category of legitimate expectation in judicial practice. A separate aspect of the research was the clarification of the presence/absence of connections between the modern judicial interpretation of the concept of “legitimate expectations” and its doctrinal interpretation – the views of Maihofer and establishing the possibility of applying the ideas of the German philosopher of law for the doctrinal justification of the institution of legitimate expectations within those limits and at preservation of those contents which are necessary and sufficient for effective legal protection. In the investigation proposed by the author, the need to take into account in the judicial practice of the Supreme Court the arguments of the German philosopher of law regarding legality and the need to protect such an expectation that arose as a result of established and desirable or permissible behavior in the social community, which, however, is not supported by a legislative norm. Moreover, the application of such an approach should be the basis of all positions of the Court in which we are talking about legitimate expectations, regardless of whether such expectations arose on the basis of an existing right or interest, or a potential, “future” right, or related they are related to the powerful activity of authorized subjects, or arose on the basis of private law relations, etc.

**Keywords:** “legitimate expectations;” casual interpretation of legal norms; law enforcement; sociological approach to law; Werner Maihofer; Supreme Court.

Одержано/Received 31.05.2022